

Diana Szwejser¹

7. ROLA KLAUZULI GENERALNEJ ZASAD WSPÓŁŻYCIA SPOŁECZNEGO – PRÓBA ANALIZY NA GRUNCIE ART. 5 KODEKSU CYWILNEGO ORAZ REGUŁ MORALNYCH

Streszczenie

Prawo pozytywne nie może być całkowicie odcięte od zasad pozaprawnych, moralnych. Stąd próba określenia relacji między normami prawa cywilnego a normami moralnymi. W pracy poszukiwano odpowiedzi na pytanie, czy klauzula zasad współżycia społecznego wpisuje się w ramy prawa cywilnego i jaką pełni rolę. Funkcją klauzul generalnych jest bowiem pozostawienie organowi stosującemu prawo pewnej swobody w ich interpretacji. W toku prowadzonych badań wykorzystana została metoda dogmatyczno-prawna z elementami metody empirycznej w zakresie analizy orzecznictwa.

Słowa kluczowe: prawo cywilne, moralność, klauzule generalne, nadużycie praw podmiotowych, zasady współżycia społecznego.

Wprowadzenie

Wzajemne relacje między prawem i moralnością są szeroko opisywane w literaturze. Na gruncie prawa cywilnego istotne jest ustalenie, jaki jest stosunek między normami prawa cywilnego a regułami moralnymi oraz jak zasady moralne oddziałują na przepisy prawa cywilnego. Określenie takiego związku jest istotne dla rozstrzygnięcia, jaką rolę pełnią klauzule generalne, w szczególności

¹ Uniwersytet Wrocławski, aplikantka sędziowska.

klauzula zasad współżycia społecznego, na gruncie praw podmiotowych obowiązujących w prawie cywilnym. Nie bez znaczenia jest także wyjaśnienie, w jaki sposób realizowane są te zasady oraz jakie skutki wywołują. Prowadzone rozważania zostały osadzone w granicach art. 5 Ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny¹, a także innych przepisów prawa prywatnego.

Relacja prawo a moralność

Rozpoczynając rozważania dotyczące styczności norm prawnych z normami obyczajowymi i etycznymi, należy zdefiniować pojęcie samego „prawa”. J. Górski wskazuje proste, ale właściwe znaczenie tego terminu. Według niego prawo to ogół albo pewien zespół przepisów normujących współżycie jednostek żyjących w grupie². Jego celem jest porządkowanie życia zbiorowego. Stąd też prawo, w tym prawo przedmiotowe, musi spełniać pewne warunki. J. Górski formułuje je następująco:

1. Normy prawne winny być systematyczne, aby same nie powodowały sprzeczności, nieporozumień i chaosu. Z punktem tym łączy się konieczność respektowania przy wydawaniu nowych przepisów regulacji już istniejących.
2. Normy prawne winny brać pod uwagę potrzeby życia i życie to normować stosownie do jego potrzeb.
3. Normy prawne winny dążyć do stałości. Zbyt częste zmiany wywołują dezorientację i niepewność zamiast stabilizacji i zaufania do istniejącego porządku, które to zaufanie umożliwia racjonalne planowanie wszystkich poczynań gospodarczych i pozagospodarczych³.

Tak określone warunki skuteczności przepisów prawnych powodują, że w życiu społeczeństwa istnieją pewne standardy moralne oraz wartości etyczne. Według A. Stelmachowskiego przez normy moralne rozumie się te wszystkie normy postępowania, które opierają się na kryterium dobra i zła⁴. Podobnie

¹ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (tekst jedn.: Dz. U. z 2019 r., poz. 1145); dalej: k.c.

² J. Górski, *Wstęp do nauki prawa cywilnego*, wyd. II, Księgarnia Akademicka, Poznań 1949, s. 7.

³ *Ibidem*, s. 10–11.

⁴ A. Stelmachowski, *Zarys teorii prawa cywilnego*, PWN, Warszawa 1998, s. 63.

L. Petrażycki ujmuje reguły moralne, jako z natury swej bezroszczeniowe, nie-stwarzające uprawnień po drugiej stronie⁵. Przecistawiając temu normy prawa, w tym prawa cywilnego, stwierdzić należy, że posiadają one sankcję w postaci przymusu państwowego. Pierwotnie nie rozróżniano, co jest regułą moralną, a co nakazem prawa, obie te płaszczyzny przenikały i uzupełniały się nawzajem.

W miarę jak życie społeczne coraz bardziej się rozrastało, a instytucje społeczne się sekularyzowały, powstał rozdział między obyczajami a normami prawa. Tym niemniej, normy prawa cywilnego oraz reguły moralne mogą się stykać. Za słuszne należy uznać płaszczyzny, które wyróżnia A. Stelmachowski, tj. jako pierwszą wskazuje sferę wpływu norm moralnych na stanowienie norm prawnych, możliwy jest także wpływ zwrotny norm prawnych na normy moralne. Kolejnym punktem styczności jest wpływ norm moralnych wywieranych przez decyzje ustawodawcy, który w pewnych przypadkach odsyła do norm moralnych. Trzecia płaszczyzna obejmuje wpływ polegający na inkorporowaniu do prawa pewnych zasad moralnych⁶. Stykanie się obu norm powoduje sytuacje, w których możliwa jest sprzeczność norm prawnych z regułami moralnymi. Mowa tu o moralnym obowiązku nieposłuszeństwa wobec prawa oraz przeciwny mu pogląd o tym, że prawo nie powinno sprzeciwiać się elementarnym zasadom moralności. Ustawodawca może na przykład bezpośrednio odsyłać w przepisach prawnych do zasad moralnych. Taka regulacja „bezpośredniości” występuje sporadycznie. Za A. Stelmachowskim należy podkreślić, że w systemie polskiego prawa cywilnego poprzez zasady współżycia społecznego mamy do czynienia z odwołaniem do innego porządku norm, m.in. do norm moralnych, tyle że jest to odesłanie w pewien swoisty sposób ukierunkowane. Rola tego odesłania jest ogromna, choćby ze względu na niezwykle szeroki zakres zastosowania klauzuli zasad współżycia społecznego⁷. W zakresie pola inkorporacji reguł moralnych do systemów prawnych jako przykłady można wymienić pojęcie zawinienia. Poniższe opracowanie ograniczone jest do pierwszej płaszczyzny, a więc roli klauzuli generalnej zasad współżycia społecznego w systemie prawa cywilnego na przykładzie art. 5 k.c.

⁵ L. Petrażycki, *Teoria prawa i państwa w związku z teorią moralności*, t. I, PWN, Warszawa 1959, s. 84.

⁶ A. Stelmachowski, *op. cit.*, s. 64.

⁷ *Ibidem*, s. 67.

Rola klauzul generalnych, w tym klauzuli zasad współżycia społecznego

Ustawodawca nie sprecyzował pojęcia klauzul generalnych, nie zdefiniował również treści zasad współżycia społecznego. W przepisach kodeksu cywilnego wielokrotnie można zetknąć się jednak ze zwrotami niedookreślonymi, czyli takimi, które posługują się pojęciami nieostryimi, np. „poważne niebezpieczeństwo” (art. 87 k.c.), „drobne darowizny, zwyczajowo w danych stosunkach przyjęte” (art. 994 k.c.). Rolą takich pojęć jest pozostawienie organowi stosującemu prawo pewnej swobody w ich interpretacji. Wśród zwrotów niedookreślonych szczególne znaczenie mają właśnie klauzule generalne. Według M. Goettela są to przepisy odwołujące się do czynników pozaprawnych (norm, ocen, wartości), które powinien uwzględnić w swoim rozstrzygnięciu organ stosujący prawo⁸. S. Grzybowski natomiast, tworząc definicję klauzul generalnych, odwołuje się do polityki legislacyjnej, stanowiąc, że rzeczą polityki legislacyjnej, a w dalszej konsekwencji i polityki wymiaru prawa, jest sięganie do przepisów zawierających zwroty lub wskazujących na przesłanki dokładnie nieokreślone, których uwzględnienie może prowadzić do zróżnicowanego zastosowania albo w ogóle odmowy zastosowania w pełni obowiązujących przepisów prawa⁹.

Wprowadzenie klauzul generalnych uzasadnia fakt, że ustawodawca nie jest w stanie przewidzieć wszystkich sytuacji, z którymi łączy skutki prawne. Klauzule generalne skutecznie te luki wypełniają. Trzeba zauważyć, że same w sobie nie stanowią źródła prawa. Źródłem prawa jest norma prawna odwołująca do okoliczności wskazanej w klauzuli generalnej. Zdaniem S. Grzybowskiego sięganie do tych klauzul nadaje suchym, abstrakcyjnym przepisom prawa elementy indywidualnej oceny, mającej na uwadze konkretny stan faktyczny, zróżnicowany bardziej niż to czynią przepisy prawa¹⁰. Stąd też wymogiem skierowanym ku ustawodawcy jest tworzenie klauzul generalnych zawierających wytyczne czy dyrektywy o charakterze jak najbardziej obiektywnym. Słusznie K. Czajkowska-Matusiak uznaje, że przepisy „odwołujące się do zasad współżycia społecznego mają na celu nadanie normom prawnym większej elastycz-

⁸ M. Goettel, *Część pierwsza – prawo cywilne – część ogólna* [w:] M. Goettel (red.), *Prawo cywilne. Zarys wykładu*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 37.

⁹ S. Grzybowski, *Część ogólna prawa cywilnego* [w:] S. Grzybowski, J. Skąpski, S. Wójcik, *Zarys prawa cywilnego*, PWN, Warszawa 1988, s. 20.

¹⁰ *Ibidem*, s. 21.

ności, uwzględniającej zmieniający się układ stosunków społecznych. Umożliwia to indywidualizację stosowania prawa, a jednocześnie zapobiega procesowi szybkiego starzenia się prawa”¹¹.

Zasady współżycia społecznego nie występowały jako pojęcie w prawie cywilnym okresu II Rzeczypospolitej. Ówczesne prawodawstwo odwoływało się tylko do pojęcia dobrej wiary oraz dobrych obyczajów. Po raz pierwszy zwrot „zasady współżycia społecznego w Państwie Ludowym” pojawił się w Ustawie z 18 lipca 1950 r. Przepisy ogólne prawa cywilnego¹². Zmiana miała, według E. Skowrońskiej-Bocian, podłoże ideologiczne¹³. Dopiero nowelą kodeksu cywilnego z 1990 r. nadano art. 5 nowe brzmienie, które w doktrynie uznaje się za podstawowe zasady etycznego i uczciwego postępowania¹⁴. Treść zasad współżycia społecznego nie została jednak przez ustawodawcę nigdy zdefiniowana wprost. E. Łętowska uważa, że wzmianka w regulacji o zasadach współżycia społecznego sygnalizuje zamiar ustawodawcy odwołania się do „ustalonych poglądów moralnych, do tego, co przyzwoite, słuszne, zgodne z poczuciem sprawiedliwości”¹⁵. Rozumieć przez to należy, że klauzule generalne zasad współżycia społecznego są ściśle powiązane z regułami moralnymi. Prawo zaś tylko i wyłącznie ekspediuje im rolę polegającą na możliwości powoływania się na nie wówczas, gdy normy prawa pozytywnego wprost tak stanowią i to dopuszczają. To wszystko daje zasadom współżycia społecznego niebywałą rangę, jaką jest rozwój prawa, przy jednoczesnym braku zmian jego brzmienia. M. Goettel stwierdza natomiast, że utożsamia się owe zasady z normami moralnymi, choć ujęcie tego rodzaju należy uznać za zbyt wąskie. Na pewno będą nimi również pewne zasady kształtujące stosunki międzyludzkie, które nie zawsze dają się ocenić w kategoriach dobra lub zła. Jednakże związek zasad współżycia społecznego z normami moralnymi wydaje się najsilniejszy¹⁶. E. Łętowska wyraża jednak pogląd, że zasady współżycia społecznego mogą być niebezpieczne, gdy są nadużywane, relatywizując nadmiernie prawo. Mogą być też

¹¹ K. Czajkowska-Matosiuk, *Prawo cywilne – część ogólna, prawo rzeczowe, zobowiązania i spadki*, C.H. Beck, Warszawa 2016, s. 6.

¹² Ustawa z dnia 18 lipca 1950 r. Przepisy ogólne prawa cywilnego (Dz. U. Nr 34, poz. 311).

¹³ E. Skowrońska-Bocian, *Prawo cywilne. Część ogólna. Zarys wykładu*, LexisNexis, Warszawa 2007, s. 40.

¹⁴ S. Dmowski [w:] *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga pierwsza. Część ogólna*, LexisNexis, Warszawa 2011, s. 26.

¹⁵ E. Łętowska, *Podstawy prawa cywilnego*, Ecostar, Warszawa 1994, s. 51.

¹⁶ M. Goettel, *op. cit.*, s. 37.

instrumentem polityzacji czy ideologizacji prawa, gdyby miały stać się nośnikami wartości bądź ideologii będących programem tylko jednej z grup społecznych¹⁷. Także A. Brzozowski, W.J. Kocot i E. Skowrońska-Bocian uważają, że sięganie do zasad współżycia społecznego rodzi niebezpieczeństwo powstania stanu niepewności prawnej. Trzeba mieć świadomość, że odesłanie do systemów norm pozaprawnych oznacza, że to organ stosujący prawo będzie określoną normę, np. zasadę współżycia społecznego, „odnajdywał” oraz korzystał z niej – jako przykład można wskazać odmowę udzielenia ochrony danemu prawu podmiotowemu¹⁸.

Zasady współżycia społecznego mogą pełnić różną rolę. Przede wszystkim wyznaczają granice praw podmiotowych. Za W. Górskim stwierdzić należy, że zasady współżycia społecznego, podobnie jak ustalone zwyczaje, mają zastosowanie głównie jako kryterium służące do bliższego sprecyzowania treści stosunku prawnego¹⁹. Autor ten nie zgadza się również z tezą, że klauzule generalne zasad współżycia społecznego same w sobie nie mogą być podstawą istnienia prawa podmiotowego. Wręcz przeciwnie, według niego, normy te wyrażone w niektórych przepisach kodeksu cywilnego stanowią samoistną podstawę istnienia prawa podmiotowego. Ma to np. miejsce przy określaniu odpowiedzialności za szkody wyrządzone czynem niedozwolonym. W takim wypadku zasady współżycia społecznego mogą stanowić o powstaniu roszczenia odszkodowawczego, mimo braku ogólnych przesłanek odpowiedzialności²⁰.

Przepis art. 5 k.c. reguluje problematykę nadużycia prawa, odwołując się do zasad współżycia społecznego. Klauzula zasad współżycia społecznego, jak już wspomniano, nie została zdefiniowana przez ustawodawcę. Słusznie zauważa M. Nazar, że aksjologiczne uzasadnienie tych zasad odwołuje się do powszechnie uznanych w kulturze naszego społeczeństwa wartości humanistycznych, które są zarazem dziedzictwem i składnikiem kultury europejskiej (sprawiedliwości, tolerancji, życzliwości, humanizmu, opiekuńczości)²¹. Reguły te mogą być stosowane na wielu płaszczyznach, na przykład jako kryterium wykładni

¹⁷ E. Łętowska, *op. cit.*, s. 51.

¹⁸ A. Brzozowski, W.J. Kocot, E. Skowrońska-Bocian, *Prawo cywilne. Część ogólna*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015, s. 56.

¹⁹ W. Górski, *Rozdział III. Prawo cywilne. Część ogólna* [w:] W. Górski, K. Wesołowski, *Elementy prawa. Wstęp do prawa cywilnego*, Wydawnictwo Naukowe US, Szczecin 2003, s. 106.

²⁰ *Ibidem*, s. 106.

²¹ M. Nazar, *Rozdział II. Źródła i wyznaczniki treści prawa cywilnego* [w:] T.A. Filipiak, J. Mojak, M. Nazar, E. Niezbecka, *Zarys prawa cywilnego*, VERBA, Lublin 2006, s. 55.

oświadczenia woli (art. 65 k.c.), czy też służyć ocenie tego, czy stosunek prawny powstał, ustał lub zmienił się (np. art. 428 k.c.) albo jaka jest jego treść. M. Nazzar podaje jeszcze jeden wyznacznik zasad współżycia społecznego, jakim jest kryterium zachowania podmiotów prawa ze skutkiem w postaci wyznaczenia negatywnych następstw zachowania z nimi sprzecznego²². Podobnie A. Wolter czy E. Skowrońska-Bocian uznają art. 5 k.c. za przepis odwołujący się do tych zasad i pociągający za sobą ujemne konsekwencje dla osoby naruszającej²³.

Ze zjawiskiem nadużycia prawa spotykamy się już w dziełach choćby Arystotelesa czy Cyserona. Temu pierwszemu myślicielowi przypisuje się również autorstwo pojęcia słuszności. Uważał on, że istotą słuszności jest korektura prawa tam, gdzie ono niedomaga na skutek ogólnego sformułowania²⁴. Na gruncie idei słuszności powstały aktualne klauzule generalne, np. klauzula zasad współżycia społecznego. W doktrynie wyróżnić można dwa nurty pojmowania tych norm. Jeden zwany normatywnym, którego przedstawiciele traktują zasady współżycia społecznego jako zabarwione aksjologicznie reguły należące do systemu obowiązującego prawa, charakteryzujące się abstrakcyjnością i generalnością. Przeciwną koncepcję prezentują zwolennicy sytuacjonistycznego pojmowania zasad współżycia społecznego. Według nich żadne normy społeczne nie powinny być skatalogowane, gdyż podlegają ciągłym zmianom, zaś ujęcie ich w ramy jakiegoś zbioru czy wykazu spowodowałoby, że straciłyby swój walor, jakim jest ich elastyczność. Przesądzenie o tym, która z koncepcji jest jedyną słuszną, jest zdaniem wielu teoretyków prawa niemożliwe i niecelowe. Pogląd taki prezentuje chociażby A. Zbiegień-Turzańska, która stwierdza, że ujęcie sytuacjonistyczne zdaje się w większym stopniu odzwierciedlać intencje ustawodawcy, który posługuje się konstrukcją klauzul generalnych w celu uelastycznienia prawa i zapewnienia słuszności rozstrzygnięć sądowych. Niecelowe byłoby zamknięcie praw podmiotowych w sztywnych ramach²⁵. Dlatego też, najwłaściwszy wydaje się pogląd czerpiący z obu tych koncepcji, a przejawiający

²² *Ibidem*, s. 56.

²³ Zob. A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, LexisNexis, Warszawa 2015, s. 7; E. Skowrońska-Bocian, *Prawo cywilne. Część ogólna. Zarys wykładu*, LexisNexis, Warszawa 2015, s. 41–42.

²⁴ *Ibidem*, s. 189.

²⁵ A. Zbiegień-Turzańska, *Objaśnienia do art. 5 KC* [w:] K. Osajda (red.), *Komentarze Prawa Prywatnego. Tom I. Kodeks cywilny. Komentarz. Część ogólna. Przepisy wprowadzające KC. Prawo o notariacie (art. 75–95 i 96–99)*, Komentarze Prawa Prywatnego, Warszawa 2017, s. 72.

się w pewnym subiektywizmie ocen mających swoje podstawy w normach i tradycjach społecznych oraz zawierający pewien element aksjologicznych wyobrażeń prawości i obyczajności społeczeństwa.

W tym miejscu warto wspomnieć o projekcie pierwszej księgi nowego kodeksu cywilnego²⁶. Postulowana jest tam zamiana klauzuli zasad współżycia społecznego „względami rozsądku i słuszności”. Według Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego „względy słuszności i rozsądku” są zgodne z założeniami wynikającymi z proponowanego systemu klauzul generalnych, którego istota sprowadza się do tego, że w poszczególnych przepisach zamieszczane są klauzule generalne konsekwentnie do pełnionej przez nie funkcji. Wedle założeń przyjętych dla systemu klauzul generalnych, który ma być spójny, a zatem konsekwentny i transparentny, klauzula brzmiąca „względami rozsądku i słuszności” ma pełnić funkcję interpretacyjną i uzupełniającą²⁷. Pogląd ten wyraża również A. Bierć, uznając, że w zakresie realizacji idei słuszności w ramach prawa prywatnego nadal jeszcze główną rolę odgrywa klauzula zasad współżycia społecznego o słowiańskiej (rosyjskiej) proveniencji, która zastąpiła niegdyś (w roku 1964) klauzulę dobrej wiary w znaczeniu obiektywnym oraz klauzulę dobrych obyczajów, a obecnie jest stopniowo redukowana na rzecz swoich poprzedników, a zwłaszcza klauzuli dobrych obyczajów²⁸. A. Zbiegień-Turzańska uważa, że zmiany są konieczne, jednak mechaniczne zastąpienie klauzuli zasad współżycia społecznego innymi klauzulami jest zabiegiem nietrafionym, bowiem oddziałuje ona w sposób wszechstronny na proces stosowania prawa i wpływa niekiedy na ustalenie znaczenia innych klauzul. W doktrynie trafnie zwrócono uwagę, iż jest ona najszerszą znaczeniowo regułą słusznościową. W odróżnieniu bowiem od dobrych obyczajów czy zasad uczciwości, z terminem tym nie łączą się w języku potocznym jednoznaczne treści²⁹.

Wyrażony w art. 5 k.c. zakaz nadużycia prawa poprzez odesłanie do klauzuli społeczno-gospodarczego przeznaczenia prawa oraz klauzuli zasad współżycia społecznego pełni dwojaką rolę. Po pierwsze, odwołując się do społeczno-gospodarczego przeznaczenia prawa, wyraźnie wskazuje na konieczność uwzględnienia interesu społecznego, natomiast według K. Czajkowskiej-Matosiuk:

²⁶ https://bip.ms.gov.pl/Data/.../projekty.../ksiega_pierwsz_kodeksu_cywilnego-2008.rtf (dostęp: 30.03.2019).

²⁷ *Ibidem*, zob. uzasadnienie do art. 92 pkt 5 projektu pierwszej księgi kodeksu cywilnego.

²⁸ A. Bierć, *Zarys prawa prywatnego. Część ogólna*, C.H. Beck, Warszawa 2015, s. 72.

²⁹ A. Zbiegień-Turzańska, *op. cit.*, s. 74.

„przytoczenie zasad współżycia społecznego służy uzyskaniu równowagi przez uwzględnienie interesów indywidualnych”³⁰. Stąd też te dwie reguły mogą być wzajemnie przeciwstawne, bowiem klauzula społeczno-gospodarczego przeznaczenia prawa odwołuje się do innych niż moralność czy etyka wyznaczników ocen, którymi są przede wszystkim kryteria ekonomiczne.

Z nadużyciem prawa, w rozumieniu art. 5 k.c., będziemy mieć do czynienia przy wszelkich prawach podmiotowych i uprawnieniach materialnoprawnych, bez względu na ich przynależność do części prawa cywilnego. Przez zwrot „czynienie użytku z prawa” rozumie się zarówno działanie, jak i zaniechanie. Uprawniony może wykonywać swoje prawa podmiotowe wszystkimi działaniami mieszczącymi się w sferze postępowania wyznaczonej tym prawem. Oznacza to, że wykonywanie prawa obejmuje zarówno czynności faktyczne, jak i prawne. Jeżeli zaś prawo podmiotowe nie jest wykonywane, gdyż np. dochodzi do prekluzji zasiedzenia czy nieważności czynności o charakterze bezwzględnym, a więc skutek prawny następuje z mocy samego prawa, wówczas nie dojdzie do czynienia użytku z prawa a w rezultacie wyłączona jest wtedy możliwość stosowania art. 5 k.c.

Podsumowując, zastosowanie art. 5 k.c. jest dopuszczalne wyłącznie przy łącznym spełnieniu trzech przesłanek: występowania podmiotu, któremu przysługuje uprawnienie; uprawniony czyni użytek (wykonuje) swoje prawo, z tym że pozostaje ono w sprzeczności z klauzulą zasad współżycia społecznego lub społeczno-gospodarczego przeznaczenia prawa. Poza tym komentowany przepis nie może znaleźć zastosowania w sytuacji, gdy istnieją inne sposoby na ochronę interesów osoby, w którą wymierzone są nieprawidłowe działania innego podmiotu³¹. To powoduje, że regulacja art. 5 k.c. ma charakter subsydiarny. Poza tym, w doktrynie i orzecznictwie postuluje się „zasadę czystych rąk”. Jej istota polega na tym, że podmiot, który sam narusza zasady współżycia społecznego, nie może skutecznie żądać ich respektowania przez innych uczestników obrotu³².

³⁰ K. Czajkowska-Matosiuk, *op. cit.*, s. 8.

³¹ Zob. Wyrok SN z 4 lutego 1985 r., IV CR 557/84, OSNCP 1985, nr 11, poz. 181.

³² Zob. Wyrok SN z 13 czerwca 2000 r., V CKN 448/00, Lex nr 510984 oraz Wyrok SN z 20 stycznia 2011 r., I PK 135/10, Lex nr 794776.

Podsumowanie

Jak pisze J. Górski, szczęśliwe są te społeczeństwa, w których jednostki w swym postępowaniu stosują zasady etyczne i w których wyrobione są wysoko normy obyczajowe. Zachodzi bowiem wówczas bardzo rzadko potrzeba odwoływania się do norm prawnych i do stosowania sankcji przez organy państwowe. Siła państwa i zwartość społeczeństwa są tym większe, im w mniejszej ilości wypadków zachodzi potrzeba stosowania sankcji prawnych³³. Słowa te doskonale obrazują stan, do którego winny dążyć wszystkie społeczeństwa, stan w którym moralność nie będzie rozbieżna z prawem stanowionym, ale w którym normy prawne i zasady etyczne będą się wzajemnie uzupełniać. Rolę taką z pewnością pełnią klauzule generalne, w szczególności klauzula zasad współżycia społecznego. Za Z. Radwańskim i A. Olejniczakiem stwierdzić należy, że klauzula generalna z art. 5 k.c. została ustanowiona dla zapewnienia aksjologicznej i funkcjonalnej zgodności systemu prawnego ze stosunkami prawnymi³⁴. Zasada współżycia społecznego pełni znaczącą rolę w stosowaniu prawa, bowiem sprawia, że organ może „sztywnie” prawo pozytywne „uelastyczyć” o normy moralne, etyczne czy obyczajowe. Można przyjąć za W. Górskim, że zasady współżycia społecznego, podobnie jak „ustalone zwyczaje”, stanowią reminiscencje obowiązującego dawniej prawa zwyczajowego³⁵.

Bibliografia

- Bierć A., *Zarys prawa prywatnego. Część ogólna*, C.H. Beck, Warszawa 2015.
- Brzozowski A., Kocot W.J., Skowrońska-Bocian E., *Prawo cywilne. Część ogólna*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015.
- Czajkowska-Matosiuk K., *Prawo cywilne – część ogólna, prawo rzeczowe, zobowiązania i spadki*, wyd. IV, C.H. Beck, Warszawa 2016.
- Dmowski S. [w:] *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga pierwsza. Część ogólna*, LexisNexis, Warszawa 2001.
- Goettel M., *Część pierwsza – prawo cywilne – część ogólna* [w:] Goettel M. (red.), *Prawo cywilne. Zarys wykładu*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

³³ J. Górski, *Wstęp*, *op. cit.*, s. 14.

³⁴ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo cywilne – część ogólna*, C.H. Beck, Warszawa 2017, s. 109.

³⁵ W. Górski, *Rozdział III*, *op. cit.*, s. 106.

- Górski J., *Wstęp do nauki prawa cywilnego*, wyd. II, Księgarnia Akademicka, Poznań 1949.
- Górski W., *Rozdział III. Prawo cywilne. Część ogólna* [w:] Górski W., Wesołowski K., *Elementy prawa. Wstęp do prawa cywilnego*, Wydawnictwo Naukowe US, Szczecin 2003.
- Grzybowski S., *Część ogólna prawa cywilnego* [w:] Grzybowski S., Skąpski J., Wójcik S., *Zarys prawa cywilnego*, PWN, Warszawa 1988.
- Łętowska E., *Podstawy prawa cywilnego*, Ecostar, Warszawa 1994.
- Nazar M., *Rozdział II. Źródła i wyznaczniki treści prawa cywilnego* [w:] Filipiak T.A., Mojak J., Nazar M., Niezbecka E., *Zarys prawa cywilnego*, VERBA, Lublin 2006.
- Petrażycki L., *Teoria prawa i państwa w związku z teorią moralności*, t. I, PWN, Warszawa 1959.
- Radwański Z., Olejniczak A., *Prawo cywilne – część ogólna*, C.H. Beck, Warszawa 2017.
- Skowrońska-Bocian E., *Prawo cywilne. Część ogólna. Zarys wykładu*, LexisNexis, Warszawa 2015.
- Stelmachowski A., *Zarys teorii prawa cywilnego*, PWN, Warszawa 1998.
- Wolter A., Ignatowicz J., Stefaniuk K., *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, LexisNexis, Warszawa 2015.
- Zbiegień-Turzańska A., *Objaśnienia do art. 5 KC* [w:] Osajda K. (red.), *Komentarze Prawa Prywatnego. Tom I. Kodeks cywilny. Komentarz. Część ogólna. Przepisy wprowadzające KC. Prawo o notariacie (art. 75–95 i 96–99)*, Komentarze Prawa Prywatnego, Warszawa 2017.

Orzeczenia

- Wyrok SN z 4 lutego 1985 r., IV CR 557/84, OSNCP 1985, nr 11, poz. 181.
- Wyrok SN z 13 czerwca 2000 r., V CKN 448/00, Lex nr 510984.
- Wyrok SN z 20 stycznia 2011 r., I PK 135/10, Lex nr 794776.

Akty prawne

- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (tekst jedn.: Dz. U. z 2019 r., poz. 1145).

Ustawa z dnia 18 lipca 1950 r. Przepisy ogólne prawa cywilnego (Dz. U. Nr 34, poz. 311).

Źródła internetowe

https://bip.ms.gov.pl/Data/.../projekty.../ksiega_pierwsz_kodeksu_cywilnego-2008.rtf (dostęp: 30.03.2019).

CIVIL LAW VS. MORALITY – GENERAL CLAUSES, ESPECIALLY PRINCIPLES OF COMMUNITY LIFE IN THE EYES OF LAW

Summary

The law which is created by governments cannot be completely separated from moral rules. That's why I tried to define what is a relation between statutory law and moral rules. In this thesis I made an attempt to answer the question what is the rule of the general clauses – principles of community life? Principles of community life is an indefinite phrase that's why courts of justice can interpret it freely.

Keywords: civil law, morality, legal norms, general clauses, principles of community life.